

Projektet Arkeologiska objekt av riksintresse VARK

Projektets utgångspunkter

Utgångspunkten för projektet är de riksomfattande målen för områdesanvändningen som ingår i det system för planering av områdesanvändningen som avses i markanvändnings- och bygglagen. Det primära syftet med de riksomfattande målen för områdesanvändningen är att säkerställa att frågor som har riksomfattande betydelse beaktas i planläggning och i annan planering av markanvändning. Målet för VARK-projektet har varit att genomföra en inventering av arkeologiska objekt av riksintresse och att statsrådet kan godkänna resultaten av den som en del av de riksomfattande målen för områdesanvändning.

Museiverket har genomfört en inventering av de arkeologiska objekten av riksintresse (VARK) i samarbete med de regionala ansvarsmuseerna och Forststyrelsen under åren 2018–2023. Projektet omfattar hela Finland med undantag av landskapet Åland. Det är behövt att beakta de värden som framförs i urvalsgrunderna för VARK-områdena för att kunna lyfta fram och bevara områdenas egenart och särdrag med den precision som olika planeringsnivåer kräver.

I inventeringen har det gjorts en bedömning av de fasta fornlämningar som lagen om fornminnen (295/1963) fredar och av övriga arkeologiska kulturarvsobjekt. Målet är att utifrån de nuvarande uppgifterna identifiera de arkeologiska objekt som ger en så övergripande bild av Finlands förflutna som möjligt områdesmässigt, tidsmässigt och tematiskt. En viktig informationskälla som använts är det nationella fornlämningsregistret som förvaltas av Museiverket, forskningsrapporter och forskningslitteratur.

VARK-inventeringens rättsverkan

Inventeringen av arkeologiska objekt av riksintresse utarbetas till en nationell inventering enligt de riksomfattande målen för områdesanvändning som avses i 22 § i markanvändnings- och bygglagen (MBL).

Med stöd av MBL ska i statlig myndighetsverksamhet och planeringen av områdesanvändningen beaktas de riksomfattande målen för områdesanvändningen och främjas möjligheterna att uppnå dem. De riksomfattande målen för områdesanvändning konkretiseras i regel i planläggningen till den del och på det sätt som uppgiften för och syftet med respektive plan kräver och ger möjlighet till.

De riksomfattande målen för områdesanvändningen har inga direkta rättsverkningar för villkoren för att bevilja ett enskilt bygglov, undantagstillstånd eller avgörande som gäller planeringsbehov. VARK-områdenas objektspecifika rättsverkningar för enskilda byggprojekt eller för markanvändningen uppstår i planlägningsprocessen enligt MBL och grundar sig på kraven på innehållet för olika planeringsnivåer samt vid behandlingen av fasta fornlämningar i enlighet med lagen om fornminnen (295/1963).

Källmaterial för inventeringen

I enlighet med de riksomfattande målen för områdesanvändning har projektet kallats inventering, men till skillnad från normal arkeologisk inventering söktes i arbetet inga nya arkeologiska objekt i terrängen utan utredningen gällde redan tidigare kända objekt. Som arbetsplattform för projektet användes det nationella fornlämningsregistret som förvaltas av Museiverket. Till registret fogades för projektet en separat VARK-del, där behövliga uppgifter och bedömningar av objektets betydelse jämte motiveringar har sparats för varje objekt.

Vid Museiverket svarade en speciellt tillsatt projektgrupp för genomförandet av projektet i inventeringsskedet i samarbete med avdelningen för Kulturmiljötjänster och de ansvariga arkeologerna för kulturmiljöuppgifter vid de regionala ansvarsmuseerna. Inventeringsarbetet och urvalsprocessen för objekten framskred enligt ansvarsmuseernas verksamhetsområden. Verksamhetsområdena motsvarar vanligtvis landskapen förutom i Nyland och Lappland där områdena delas mellan tre ansvarsmuseer.

I början av projektet plockades ett basmaterial ut om objekten i fornlämningsregistret och det bestod av:

Cirka 3 700 objekt i den mest betydande fredningsklassen i fornlämningsregistret (fredningsklass 1). Användningen av fredningsklasser slopades 2014.

De 351 objekt som ingår i publikationen *Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset* (Museiverket 2001).

De 134 objekten i förteckningen över nationellt betydelsefull kulturegendom enligt den preliminära Haagkonventionen (HAAG – 2013). Beredningen av förteckningen pågår ännu.

UNESCO:s världsarvsobjekt: Sammallahdenmäki, Struves meridian, Sveaborg och Gamla Raumo.

I landskapsplanerna har cirka 600 objekt angetts som viktiga eller värdefulla för landskapet.

Många objekt finns med i flera basmaterial. Sammanlagt omfattade det utvalda basmaterialet för inventeringen 4 024 fasta fornlämningar, vilket motsvarar 11 procent (n = 35 299, 24.1.2022) av alla fasta fornlämningar i fornlämningsregistret. Utöver basmaterialet togs 13 procent (n=759) av de objekt som ingick i värderingsprocessen med i beredningsskedet på basis av diskussioner med sakkunniga och utnyttjat bakgrundsmaterial (bland annat forskningslitteratur). I projektets värderingsprocess ingick i sin helhet 14 procent (n=4 783) av alla registrerade fasta fornlämningar.

Bedömning av objektens betydelse

I bedömningen av objektens betydelse medverkade arkeologer från Museiverket och de regionala ansvarsmuseerna (cirka 50 personer). I värderingen har man dessutom fått hjälp av sakkunniga inom olika områden (Forststyrelsen, universitet, specialsakkunniga). Bedömningen genomfördes som en process i tre skeden där det mellan de olika skedena fördes diskussioner om objekten och urvalets omfattning.

I det första skedet kallades alla värderade objekt **kandidater**. Efter den preliminära bedömningen antingen förkastades eller överfördes objekten till kategorin **föreslagna**. För de föreslagna objekten

utarbetades objektbeskrivningar och deras betydelse bedömdes numeriskt och med ord. Om objektets nationella betydelse ansågs vara tillräcklig ändrades objektets VARK-status till **valt**.

Utöver värderingen gjordes i diskussionerna en gallring bland objekten bland annat på grund av att objekttypen var överrepresenterad eller på grund av egenskaper som konstaterats vid terränginspektionen (till exempel objektets dåliga skick). Urvalet kompletterades också med objekt som framkommit i diskussionerna och de var oftast sådana som upptäckts under projektiden.

Bedömningen av projektens betydelse skrevs för varje objekt in i en särskild del som upprättats för projektet i det av Museiverket förvaltade fornlämningsregistret. Kriterierna som användes vid värderingen skapades i samband med en workshop i början av projektet där arkeologer och sakkunniga inom markanvändning från olika organisationer deltog. Syftet var att skapa kriterier som på ett så omfattande sätt som möjligt beskrev objektets olika egenskaper och lämpar sig för värdering av olika typer av objekt.

Bedömningen av betydelsen har gjorts genom att från varje kriterium välja ett standardvärde som kompletterades med en fritt formulerad beskrivande text. Kriterier som används:

- **Kulturhistorisk betydelse**

Bedömningen grundar sig på hur väl objektet återspeglar företeelser, stadier och händelser i sin era. Bedömningen har baserats på forskningsdata om objektet eller de fenomen som det representerar.

0 = inte av betydelse, 1 = av liten betydelse, 2 = rätt betydelsefullt, 3 = mycket betydelsefullt

- **Forskningsmässigt värde**

Objektets forskningsmässiga värde grundar sig på dess forskningspotential samt den information som redan erhållits från objektet och som fortfarande är tillgänglig.

0 = ingen potential, 1 = liten potential, 2 = rätt så stor potential, 3 = mycket stor potential

- **Allmänhet eller sällsynthet**

Bedömningen av hur allmän eller sällsynt objekttypen är i området grundar sig på befintligt arkiv- och litteraturmaterial.

1 = allmänhet eller sällsynthet är inte en betydelsefull egenskap, 2 = allmän eller ganska sällsynt, 3 = mycket allmän eller ytterst sällsynt

- **Arkeologisk diversitet**

Utvärderingen grundar sig på mängden observerbara fenomenen hos objektet eller dess långvariga historiska kontinuitet.

0 = diversitet saknas, 1 = diversiteten är knapp, 2 = diversitet finns, 3 = diversiteten är betydande

- **Omgivning och landskap**

Utvärderingen grundar sig på växelverkan mellan objektet och dess omgivning, dvs. på hur väl objektets omgivning stöder det arkeologiska objektets begriplighet. Betydelsen kan vara större om objektet ligger i en byggd miljö av riksintresse (RKY) eller i ett nationellt värdefullt landskap eller på ett vårdbiotopområde.

0 = miljö och landskap är totalt förändrade, 1 = det finns främmande element eller skador i miljö och landskap, 2 = miljö och landskap innehåller element som stöder objektets begriplighet, 3 = miljö och landskap innehåller fortfarande många element som stöder objektets begriplighet och objektet är ett väsentligt landskapselement för området

- **Bevarandegrad**

Utvärderingen grundar sig på hur objektets observerbara särdrag har bevarats. Även det arkeologiska undersökta objektet kan bedömas som väl bevarat om det har återställts

0 = förstört, 1 = rätt förstört, 2 = ganska väl bevarat, 3 = väl bevarat

Inspektioner av objekten

Terränginspektioner har gjorts endast för de objekt som tagits med i värderingsprocessen och vilkas uppgifter varit otillräckliga för inventeringens syfte. Terränginspektion har gjorts i följande fall:

- den senaste terränginspektionen av objektet är gjord före 2011
- den geografiska informationen om objektet har krävt precisering
- markanvändningen i objektets omgivning har bedömts påverka även objektets skick och representativitet
- det finns inte bilder av objektet som lämpar sig för ändamålet

Terränginspektioner av objekten i samrådsmaterialet har gjorts enligt följande: 351 objekt (25 procent) har inspekterats 2011–2018 och 1 038 objekt (75 procent) har inspekterats under projektiden åren 2019–2022. En liten del av objekten i urvalet (12 objekt, mindre än 1 procent) togs inte med i de terränginspektioner som gjordes inom projektet på grund av att de var svårtillgängliga (öar, myrholmar, vildmark). Under projektet har 10 objekt av dessa bara inspekterats på distans med hjälp av fjärranalysmaterial och 2 undervattensobjekt har enligt rapport inspekterats före 2011.

Inspektioner av VARK-objekten	antal	%
Före projektet 2011–2018	351	25 %
Under projektet 2019–2022	1038	75 %
<i>varav</i> <i>distansinspektioner</i>	10	1 %
Inspekterat före 2011	2	0 %
totala antalet objekt	1391	

Alla objekt i VARK-urvalet har även inspekterats på distans under projektet. Distansinspektioner har gjorts med hjälp av det mest aktuella fjärrkartläggningsmaterialet som uppdateras i tre och sex års cykler (ortofoton och laserskanning data). På så sätt har man försökt säkerställa att det i markanvändningen vid objekten inte skett sådan verksamhet som försämrar deras skick eller värde efter den senaste terränginspektionen. Med hjälp av distansinspektioner kunde de objekt urskiljas som inspekterats åren 2011–2018 och för vilka ändringar i markanvändningen krävde att det genomförs en ny terränginspektion.

VARK-områden

Av de arkeologiska objekt som ingick i inventeringsmaterialet har det bildats områdesmässigt avgränsade VARK-områden. **Ett VARK-område kan bestå av ett eller flera objekt i fornlämningsregistret, eller delar av dem.**

Oftast överensstämmer uppgifterna om läge och egenskaper för VARK-områdena med uppgifterna för motsvarande objekt i fornlämningsregistret (situation 13.10.2022). Uppgifterna om VARK-områdenas läge och egenskaper uppdateras inte efter att inventeringen blivit klar, även om uppgifterna för motsvarande objekt i fornlämningsregistret ändras.

För varje VARK-område ska det specificeras en VARK-kod som utgörs av ett tal och namnet. VARK-områden har bildats och namngetts på tre olika sätt:

1. VARK-området utgörs av ett objekt i fornlämningsregistret och områdesavgränsningen för det
 - 843 VARK-områden (83 procent)
 - positionsdata motsvarar uppgifterna i fornlämningsregistret
 - namnet på VARK-området motsvarar objektets namn i fornlämningsregistret

2. VARK-området utgörs av flera objekt i fornlämningsregistret och områdesavgränsningen för dem
 - 115 VARK-områden (11 procent)
 - positionsdata motsvarar uppgifterna i fornlämningsregistret
 - objekt som ligger nära varandra utgör en tematisk helhet
 - Namnet på VARK-området är beskrivande (till exempel Kärmenharjus stenåldersbosättningar eller Kukkokallios fornlämningar)

3. VARK-området utgörs av ett eller flera objekt i fornlämningsregistret och det har en avvikande områdesavgränsning
 - 52 VARK-områden (5 procent)
 - positionsdata skiljer sig från uppgifterna i fornlämningsregistret, avvikelserna har anmälts och motiverats i VARK-uppgifterna
 - kan bildas av ett enskilt objekt eller en tematisk helhet.
 - områdesavgränsningen kan vara mindre än uppgifterna i registret (22 VARK-område) eller större (30 VARK-område):

Exempel 1 – Mindre områdesavgränsning

Endast en del av ett omfattande objekt är välbevarat och uppfyller de krav som ställs på VARK-områden. Då är det bestämda VARK-området mindre än den områdesavgränsning som fornlämningsregistret föreslår.

Exempel 2 – Större områdesavgränsning

a) För att bevara nationella värden krävs det att man i planeringen av områdesanvändningen beaktar en helhet som är mera omfattande än det område som är fredat enligt lagen om fornminnen. Det är i allmänhet fråga om ett område som bildar en topografisk helhet som är nödvändig för att förstå objektet såsom en udde, åkerholme eller ås som omger det område som avgränsats i fornlämningsregistret.

b) VARK-området innehåller flera objekt som hör till samma företeelse och ligger nära varandra. Då har området mellan objekten med tanke på förståelse av helheten ansetts nödvändigt för att trygga nationella värden.

- "VARK-område" nämns i namnet på VARK-området (till exempel *Haga VARK-område*)

VARK-områden	antal	%	Arkeologiska objekt, antal
VARK-område enligt fornlämningsregistret	958	95 %	1 236
<i>ett arkeologiskt objekt</i>	843	-	-
<i>flera arkeologiska objekt</i>	115	-	-
VARK-område som skiljer sig från fornlämningsregistret	52	5 %	155
<i>ett arkeologiskt objekt</i>	27	-	-
<i>flera arkeologiska objekt</i>	25	-	-
VARK-områden totalt	1 010	100 %	1 391